

مروری بر

آسیب‌شناسی مصرف

در ایران

موردشناسی: کالاهای اصلی منتخب

سید محمدحسن مصطفوی

و کام‌جویی پیروی کردند و گناه‌کار بودند (هود، آیه‌ی ۱۱۶)؛ که بیان می‌دارد پیروی از کام‌جویی، عمل گناه‌کاران است.

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که مصرف بی‌رویه، اتلاف منابع و افراط در مصرف (کامجویی) از نظر قرآن کریم به شدت منع شده که مصادیق آن در جوامع مختلف و در جامعه‌ی امروزی ما نیز متأسفانه به صورت گسترده به چشم می‌خورد که درباره‌ی نمونه‌هایی چند (کالاهای منتخب) در ادامه‌ی نوشتار، بحث خواهد شد.

کالاهای یارانه‌ای علاوه بر این که دست‌خوش قاچاق خروجی می‌شوند، مصرف غیر منطقی و بی‌رویه را در داخل به دنبال دارند.

در این نوشتار پس از اشاره‌ی کوتاه به آیات مربوط در قرآن کریم، مصرف بیش از حد و غیر اقتصادی سه دسته از این نوع کالا، شامل: انرژی، آب و نان به اختصار مرور، و درباره‌ی آن‌ها بحث می‌گردد.

نهی قرآن کریم از مصارف غلط

در قرآن کریم سه واژه (مفهوم) مرتبط با حوزه‌ی اقتصاد و در ارتباط با مصرف آمده که مؤمنان از آن‌ها نهی شده‌اند و بر پرهیز از آن‌ها تأکید شده است. این سه واژه عبارت‌اند از: اسراف، تبذیر و اتراف. اسراف، در تعریف بیش‌ترین کاربرد را در مصرف غیر منطقی و بی‌رویه‌ی منابع تولید دارد؛ به گونه‌ای که در سوره‌ی اعراف آیه‌ی ۱ چنین توجهی به آن نشده و آمده است بر اینکه خداوند کسانی را که اسراف می‌کنند، دوست نمی‌دارد، ان الله لا یحب المسرِفین.

تبذیر نیز در تعریف به معنای اتلاف و تضييع منابع تولید می‌باشد که در قرآن با شدت بیش‌ترین با آن برخورد شده است. در سوره‌ی اسراء تبذیرکنندگان یاران (دوستان) شیطان خوانده شده‌اند؛ ان المبدِرین كانوا اخوان الشیاطین (با استفاده از محقق، ۱۳۸۷).

از اتراف نیز در لغت به معنای خوش‌گذرانی و غفلت یاد شده است که اسم فاعل آن مترف و جمع آن مترفین هشت بار در قرآن ذکر گردیده است؛ از جمله: و اتبع الذین ظلموا ما اترفوا فیه و كانوا مجرمین، و آنان که ستم می‌کردند، از تنعم

انرژی
میزان اتلاف انرژی در کشور ما بسیار بالاست؛ به طوری که شاخص شدت مصرف انرژی در ایران ۱۰۳۷ می‌باشد؛ در صورتی که این شاخص در سطح جهانی ۲۷۴ و در قاره‌ی آسیا ۲۵۸ است. به عبارت دیگر مصرف انرژی در ایران نزدیک به ۳/۸ برابر مصرف جهانی و بیش از ۴ برابر آسیا می‌باشد؛ به طوری که در سال ۱۳۸۲ فقط در بخش حمل و نقل ۷ میلیارد دلار هزینه‌ی انرژی داشته‌ایم که بالاترین مصرف سرانه‌ی انرژی بوده است.

جدول یک متوسط مصرف روزانه‌ی بنزین در خودروها را در ایران و شش کشور منتخب نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، متوسط مصرف روزانه‌ی بنزین خودروها در ایران بیش از سه برابر بالاترین مصرف‌کنندگان اروپایی یعنی انگلستان بوده که البته پس از سهمیه‌بندی، متوسط مصرف در ایران کاهش یافته ولی هنوز بیش از ۲/۵ برابر انگلستان و بیش از ۴/۵ برابر فرانسه است که ارقام بسیار بالایی می‌باشند و اگر روند همین‌گونه بماند، تا سال ۱۴۰۰،

جدول ۱- متوسط مصرف روزانه بنزین در خودروها در ایران و کشورهای منتخب (به لیتر)

مکزیک	انگلیس	آلمان	فرانسه	ایران	ژاپن
۷/۸	۳/۵	۲/۵	۱/۹	۱۰/۷۵	۲/۵

نان

با توجه به محدودیت صفحات این نوشتار، مختصراً مشکلات مصرف نان نیز مرور می‌شود.

حدود ۳۰ تا ۳۵ درصد نان تولیدی به صورت‌های مختلف، اتلاف و از چرخه‌ی مصرف صحیح خود خارج می‌گردد؛ که از نظر وزنی روزانه حدود ۷۰۰۰ تن و از نظر ارزش سالانه بالغ بر ۸۰۰۰ میلیارد ریال می‌باشد.

سالانه ۲ میلیون تن گندم و نان به ضایعات تبدیل می‌شود که معادل ۲ هزار میلیارد ریال در سال است و جالب است بدانیم، این مقدار ضایعات، تقریباً معادل واردات سالانه‌ی گندم کشور در سال‌های قبل بوده است و البته برای سال جاری اعتباری نزدیک به ۴ میلیارد دلار برای خرید تضمینی گندم مازاد بر نیاز کشاورزان و تأمین کسری احتمالی از محل واردات گندم پیش‌بینی شده که این رقم بیش از ۵۳ درصد کل یارانه‌ی کالاهای اساسی سال ۱۳۸۷ می‌باشد. هم‌چنین واردات ۵ میلیون تن گندم برای سال جاری پیش‌بینی شده است.

به این ترتیب یارانه‌ی نان در ۵ سال اخیر به طور متوسط سالانه بیش از ۳۰ درصد رشد داشته و این در حالی است که قیمت فروش آن در ۳ سال گذشته ثابت بوده و خالص یارانه‌ی نان در سال جاری به بیش از ۲۶ هزار میلیارد ریال رسیده است و اگر این روند ادامه یابد، در سال ۱۴۰۰، به رقم ۶۰۰ هزار ریال باید باشد نه دلار میلیارد ریال نزدیک می‌شود؛

واردات وزنی و ارزشی محصولات کشاورزی را در دهه‌ی ۱۳۸۰ نشان می‌دهد.

اگرچه در صادرات محصولات کشاورزی نیز رشد داشته‌ایم، ولی همواره در دهه‌ی ۱۳۸۰ تراز وزنی و تراز تجاری (ارزش) منفی بوده در دو سال ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ بیش‌ترین تراز منفی را داشته‌ایم که حدود ۲ میلیارد دلار در هر سال می‌باشد که این روند در سال ۱۳۸۷ تشدید شده است؛ به ویژه در گندم که چندی قبل در سال ۱۳۸۳ جشن خودکفایی آن برگزار شد.

برای رسیدن به چشم‌انداز فوق (۱۴۰۰)، هدرروی آب در کشاورزی می‌باید از ۷۰ درصد به ۴۰ درصد برسد. از سوی دیگر، ۱۵ درصد کل محصولات کشاورزی به علت عدم بسته‌بندی‌های مناسب و رعایت نکردن شرایط حمل و نقل، نگهداری و از این قبیل، ضایع می‌گردد که مقدار ضایعات محصولات نزدیک به ۸ میلیون تن در سال می‌باشد.

برای این که اهمیت مقدار ضایعات را بدانیم، کافی است گفته شود، برای تهیه‌ی این مقدار محصولات، آب پشت ۳۰ سد معمولی می‌باید به کار گرفته شود و یا ۳ برابر بزرگ‌ترین سد مخزنی کشور (کرخه) آب لازم می‌باشد، که این برای کشور خشک و کم بارانی مانند کشور ما، موضوع بسیار با اهمیتی می‌باشد؛ به ویژه که ضایعات محصولات کشاورزی در کشور، نه با قناعت که با واردات بیش‌تر می‌شود و واردات کشاورزی در منطقه‌ای مانند ایران به معنای واردات آب است.

هزینه‌ای بالغ بر ۵۵ میلیارد دلار فقط برای واردات بنزین بر کشور تحمیل خواهد شد؛ یعنی هم‌ه‌ی درآمدهای ارزی ناشی از صادرات نفت کنونی کشور، می‌باید فقط برای واردات بنزین هزینه گردد!

به همین جهت معروف است که زمانی ژاپن به ایران پیش‌نهاد داده بود که خودروی تویوتا را به میزان تقاضای پیکان، به طور رایگان به ایران بدهد و ایرانی‌ها به جای پیکان، از خودروی سواری تویوتا استفاده کنند و در ازای آن معادل ارزی مابه‌التفاوت مصرف بنزین پیکان و تویوتاهای اهدایی را دریافت کنند. ممکن است این داستان ساختگی باشد، اما حکایت از یک واقعیت بسیار جدی و تلخ دارد.

در سال ۱۳۸۴ میزان اتلاف بنزین (بخار در مخازن و در مواقع انتقال) و سر ریز مخزن اتوموبیل‌ها در پمپ‌بنزین‌ها بیش از ۳۷۵ هزار لیتر در روز بوده است. نیروگاه‌های گازی کشور نیز حدود ۷۰ درصد گاز مصرفی خود را به هدر می‌دهند.

هم‌چنین ایران نوزدهمین کشور پر مصرف برق است که شدت مصرف برق نیز در ایران یکی از بالاترین کشورهاست. اتلاف انرژی فقط در شبکه‌ی توزیع برق نیز بیش از ۲۰ درصد می‌باشد که چندی برابر متوسط جهانی است.

آب

در ایران حدود ۸۰ میلیارد متر مکعب آب که در کشاورزی مصرف می‌شود بیش از ۹۰ درصد آب تبدیل شونده در کشور می‌باشد و که بیش از ۵۰ میلیون تن محصولات کشاورزی را به بار می‌آورد که این مقدار تولید، نیاز مردم کشورمان را برآورده نمی‌کند. از این میزان آب مصرفی در کشاورزی، حدود ۷۰ درصد به صورت بخار، نفوذ عمقی در زمین و از طریق ورود به دریاها و از این قبیل به هدر می‌رود و مجموعاً از حدود ۳۰ درصد آن، استفاده به عمل می‌آید.

در چشم‌انداز سال ۱۴۰۰ کشور ما نیاز به استفاده از ۶۰ درصد آب مصرفی در کشاورزی دارد تا بتواند تمامی نیازهای غذایی را خود تأمین کند و نیاز چندانی به واردات نداشته باشد؛ اما روند دهه‌ی ۱۳۸۰ این مسیر را نشان نمی‌دهد. جدول ۲

جدول ۲. واردات محصولات کشاورزی طی سال‌های ۸۶-۱۳۸۱ (هزار تن / میلیون دلار)

سال	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
موضوع						
مقدار	۹۵۲۸	۷۸۲۳	۷۸۴۴	۸۴۴۴	۱۲۷۴۱	۱۰۶۴۴
ارزش	۲۱۵۰	۲۲۸۷	۲۷۴۶	۲۷۵۷	۴۳۲۷	۴۷۰۸

یعنی بیش از درآمد سالانه‌ی امروز نفت! با توجه به قیمت ناچیز آرد و قیمت پایین نان، دامداران نان زیادی تهیه و خشک می‌کنند و برای مصارف دام استفاده می‌نمایند؛ چرا که قیمت آن از علوفه کم‌تر است.

در کالاهای دیگر نیز این سازوکار را داشته‌ایم. از نظر سرانه‌ی مصرف نان نیز در ایران با حدود ۱۶۰ کیلوگرم در سال از کشورهای اروپایی مصرف بسیار بیش‌تری داشته‌ایم؛ به طوری که مصرف کشور ما نزدیک به ۳ برابر مصرف فرانسه (با مصرف سرانه‌ی ۵۶ کیلوگرم در سال) و بیش از ۲ برابر مصرف آلمان (با مصرف سرانه‌ی ۷۰ کیلوگرم در سال) است و به قولی، ایران بالاترین مصرف نان جهانی را دارد و سالانه ۳ میلیون تن گندم در کشور اتلاف می‌شود.

قیمت، عامل اصلی مصرف نامناسب

الگوی مصرف، با انرژی ارزان‌تر از آب اصلاح نمی‌شود.

۳۳ سال پیش در سال ۱۳۵۵ مصرف بنزین روزانه‌ی ایران یک - ششم فرانسه بود؛ ولی امروزه مصرف کشور ما به ۲ برابر آن کشور افزایش یافته است!

مهم‌ترین دلیل افزایش بی‌رویه‌ی انرژی در کشور ما، ارزانی آن هم به برکت درآمدهای نفتی می‌باشد!

هم‌چنین استاندارد جهانی آب مصرفی یک متر مکعب و برای مصارف بهداشتی ۱۰۰ متر مکعب در سال است که در ایران - علی‌رغم خشکی و بی‌آبی - ۷۰ درصد از استانداردهای جهانی بیش‌تر است! که مابه‌التفاوت قیمت تمام شده و قیمت مصرفی از سوی دولت جبران می‌گردد.

در مورد نان نیز آرد تحویلی به نانوائی‌ها به کیلویی ۷۵ ریال و آرد مصارف خاص به کیلویی ۴۵۰ ریال عرضه می‌شود و به ازای هر کیلو، از ۲۰۰۰ تا ۲۵۰۰ ریال یارانه‌ی دولتی به آنها تخصیص می‌یابد که مصرف بی‌رویه و همراه با ضایعات بسیار نان، قاچاق وسیع آرد به کشورهای همسایه را نیز به دنبال داشته است.

نقش دولت در اصلاح مصرف

اصلی‌ترین عامل در اصلاح الگوی مصرف کالاهای فوق؛ اصلاح قیمت‌هاست

که قیمت کالاهای فوق را دولت تعیین می‌کند. اگر قیمت کالایی پایین باشد، مصرف و ضایعات آن بالا می‌رود و با نصایح اخلاقی، تنها درصدی از مردم مصرف را کاهش می‌دهند؛ اما اکثریت، مصرف را با هزینه - فایده و قیمت پرداختی می‌سنجند و به همین دلیل، برخی ایرانی‌ها را در اسراف رکوردشکن می‌دانند!

قیمت پایین کالاها نیز با یارانه‌های دولتی تأمین می‌شود و از سوی دیگر ناکارایی تولید بنگاه‌های دولتی نیز با یارانه جبران می‌شود و طبیعی است که این بنگاه‌ها سعی در افزایش بهره‌وری و کاستن از ناکارآمدی‌ها نخواهند داشت.

در کالاهای منتخبی که مرور شد، بیش‌ترین اسراف و تبذیر رواداشته‌شده در انرژی و نان، پیامد یارانه‌های دولتی است که در هدر دادن و ضایع کردن آن‌ها مؤثر است و در مورد آب نیز نبود زیرساخت‌ها از قبیل سدها، جاده‌ها، سیستم حمل و نقل به میزان کافی، بیش‌ترین تأثیر را دارد و این خدمات در کشور ما نوع کالاهای عمومی محسوب می‌شوند که دولت می‌باید متکفل آن‌ها باشد.

دولت به جای واردات انبوه و صرف ارز برای خرید محصولات کشاورزی، می‌باید بستر تولید کشاورزی را در کشور گسترش دهد تا اتلاف آب و ضایعات محصولات کشاورزی کاهش یابد؛ به گونه‌ای که اگر هر اندازه هدرروی منابع آب و ضایعات تولیدات کشاورزی کاهش یابد، کشور به همان میزان از واردات این محصولات، بی‌نیاز خواهد شد.

در مورد اتلاف‌کنندگان (مترفین) نیز اگرچه در کشور ما از نظر کمی، جمعیت زیادی را شامل نمی‌شود، اما حجم مصرف آنان (به ویژه کالاهای لوکس و زینتی) برای کشوری که مدعی زندگی تحت لوای انقلاب و ارزش‌های اسلامی است، بالا می‌باشد و این در حالی است که این حجم فراوان مصرف، تنها بخشی از دارندگان درآمدهای بالا (دهک اول درآمدی) را در بر می‌گیرد و صاحبان درآمدهای بادآورده بیش‌تر مشمول آن‌اند نیز، توزیع ناعادلانه‌ی درآمد مهم‌ترین و این امر را نیز بر می‌شمرند.

در این‌جا نیز دولت وظیفه‌ی سنگینی در این خصوص به عهده دارد. توزیع درآمد پس از انقلاب اسلامی نسبت

به قبل از آن اندکی بهبود یافته، ولی این بهبود نامحسوس کافی نیست. به قول میشل فوکو عدالت و بی‌عدالتی، نقطه‌ی حساس هر انقلابی هستند؛ جایی که انقلاب‌ها به خاطر آن پدید می‌آیند و نیز اغلب جایی که راهشان را گم می‌کنند و از بین می‌روند.

عدالت نیز یک کالای عمومی است و بیش از همه، دولت می‌باید آن را تولید و توزیع نماید.

تجربه نشان داده است، هر جا دولت‌ها در جاهایی مانند اقتصاد - که نباید وارد شوند - دخالت بیش از حد کرده‌اند، جامعه دچار کمبود، یا اسراف و تبذیر شده و در جاهایی که می‌باید با تمام قوا وارد شوند (مانند برقراری عدالت)، ضعیف عمل کنند، جامعه خسران می‌بیند که یکی از موارد آن، گسترش اتلاف است. ■

منابع:

- پایگاه جمع‌آوری و ذخیره‌سازی اخبار کشور: www.ravy.ir
- روزنامه‌ی ابتکار؛ رکورد شکنی ایرانی‌ها در اسراف؛ سه‌شنبه اول اردیبهشت ۱۳۸۸؛ شماره‌ی ۱۴۵۲.
- روزنامه‌ی سرمایه؛ رشد سالانه ۳۰ درصدی یارانه‌ی نان طی ۵ سال گذشته؛ پنجشنبه ۲ آبان ۱۳۸۷؛ شماره ۸۶۳.
- سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران.
- شاهی، محمد؛ (۱۳۸۴)؛ تلفات نان و راهکارهای کاهش آن؛ ارائه شده به همایش روش‌های پیش‌گیری از اتلاف منابع ملی؛ فرهنگستان علوم؛ www.Ias.Ac.ir
- شبکه‌ی خبری صنایع غذایی ایران؛ (شنبه ۸۸/۲/۵)؛ <http://www.pajohe.com> و <http://www.foodna.com>
- کشاورز، عباس و ناهید حیدری؛ مقاله در سایت: www.Ias.Ac.ir
- کشاورز، عباس؛ (۱۳۸۷) تحلیلی بر میزان واردات و صادرات محصولات کشاورزی طی سال‌های ۸۶-۱۳۸۱؛ پژوهشکده‌ی مرکز تحقیقات استراتژیک، کد گزارش ۳-۸۸۷-۴.
- محقق دادماد، سید مصطفی؛ (۱۳۸۴)؛ مصرف بی‌رویه‌ی اموال عمومی از نظر معارف اسلامی؛ ارائه شده به همایش روش‌های پیش‌گیری از اتلاف منابع ملی؛ فرهنگستان علوم؛ www.Ias.Ac.ir
- مصاحبه دکتر محمد رضا قنبری؛ عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی با رستاک (یکشنبه ۸۸/۱/۳۰)؛ www.rastak.com
- هاشمی، مهدی (۱۳۸۴)؛ روش‌های جلوگیری از اتلاف مصرف انرژی در کشور؛ ارائه شده به همایش روش‌های پیش‌گیری از اتلاف منابع ملی؛ فرهنگستان علوم؛ www.Ias.ac.ir